

Dordrecht, Wijnstraat 113

'Het Zeepaert'

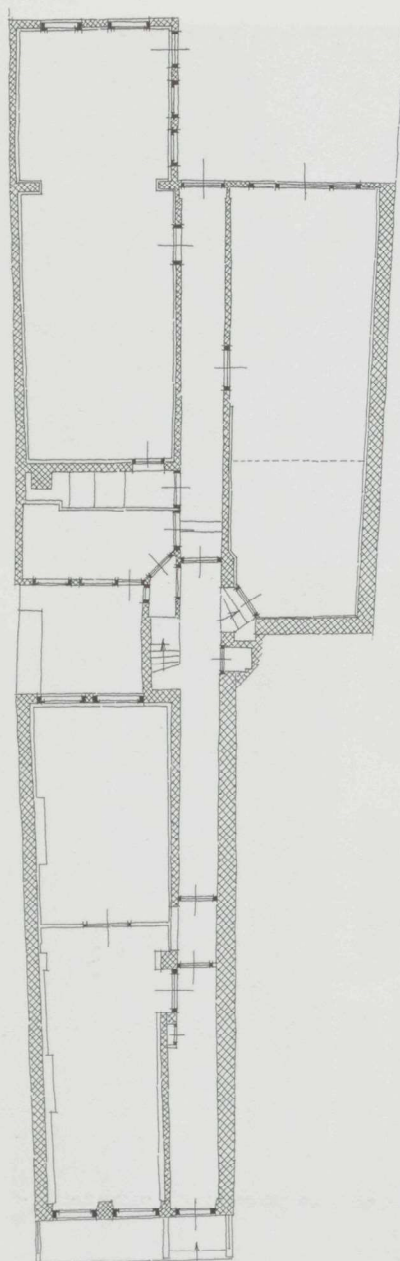
Situatie en geschiedenis

Het huis ligt aan de westzijde van de Wijnstraat op een smal perceel dat zich aan de achterzijde verdubbelt en omloopt achter het kleine buurpandje aan de rechterzijde. Dit buurpandje, Wijnstaat 111, hoorde ooit als pakhuis bij het 'Zeepaert'.¹ Grenzend aan de bouwmuur van het grote huis was een overbouwde gang die rechtstreeks toegang gaf tot het achterhuis van het 'Zeepaert'. Deze gang is nog te zien op een foto van omstreeks 1900. Kort daarna werd het kleine huisje door nieuwbouw vervangen, waarbij de gang kwam te vervallen.

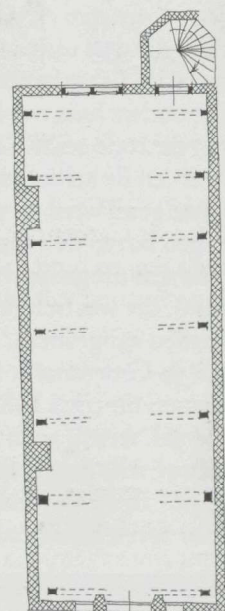
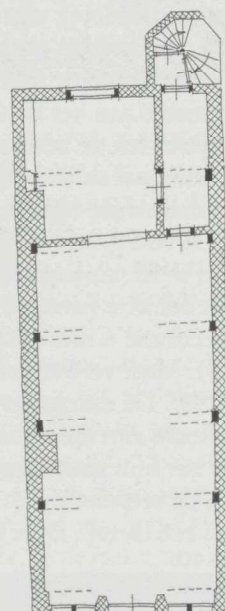
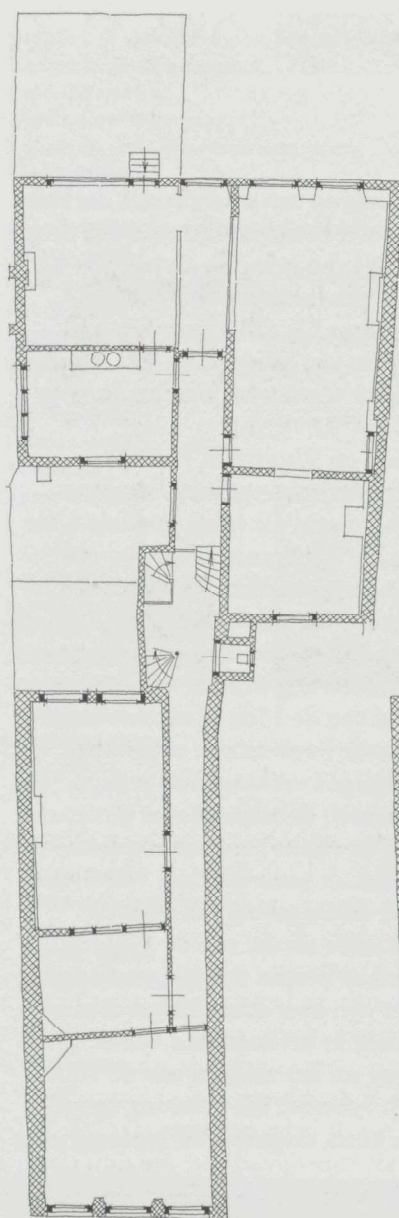
Meer nog dan op Wijnstraat 123/125 hebben op Wijnstraat 113 alle episoden uit de Dordtse geschiedenis hun sporen achtergelaten. In eerste aanleg behoort het huis tot de vroege stenen huizen, die reeds vanaf de 13de eeuw gebouwd werden aan de westzijde van de Wijnstraat. De bouwmuren zijn tot aan de vloer van de tweede verdieping opgetrokken uit bakstenen in grote formaten en dateren vermoedelijk uit de 14de eeuw.² De begane grondvloer die deel uitmaakt van deze fase ligt mogelijk meters diep onder de grond en zal bij de op handen zijnde restauratie misschien nog worden teruggevonden. Dit oudste huis werd vernieuwd aan het eind van de 15de of aan het begin van de 16de eeuw. Daarbij werden de bestaande bouwmuren opgehoogd, de voor- en de achtergevel vernieuwd en de balklagen vervangen of verlegd.³ De achtergevel werd op de normale wijze opgetrokken in baksteen met gemetselde bogen boven de vensters. De voorgevel kreeg de rijkste behandeling die op dat moment mogelijk was. Hij werd samengesteld uit grote blokken Namense steen, die waarschijnlijk in behakte vorm uit de omgeving van Namen werden aangevoerd. De decoratie is niet hetzelfde als die van de 'Gulden Os' aan de Groenmarkt (p. 49). Meer verwantschap bestaat met het stadhuis van Vianen uit circa 1480 (p. 18). De decoraties zijn daar echter uitgevoerd in mergel, terwijl ze in Dordrecht zijn meegehakt in het materiaal van de gevel. Historische gegevens over het huis gaan terug tot het midden van de 16de eeuw.⁴ In 1555 woonde er de zeepzieder Jan Sybertsz, die belasting betaalde voor zeven haardsteden en een 'ketel'. Deze ketel, ongetwijfeld bestemd voor

Trapegevel van omstreeks 1500, opgebouwd uit blokken Namense steen. De gevel werd waarschijnlijk kant en klaar per schip vanuit de omgeving van Luik aangevoerd en hier in elkaar gezet. Verschil in lagenmaat en decoratie tussen het beneden- en bovengedeelte. Oorspronkelijke sierankers. Stenen kruiskozijnen ter hoogte van de tweede verdieping. Moderne vensters voor de begane grond en eerste verdieping.

Toestand voor de restauratie naar een opmeting uit 1996: begane grond, eerste verdieping, tweede verdieping en kapverdieping.

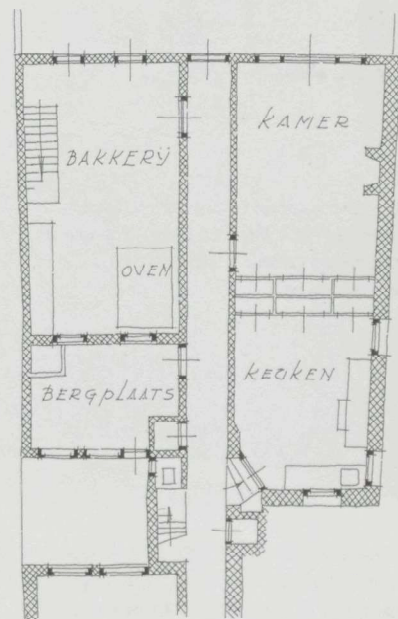

het koken van zeep, bevond zich waarschijnlijk in een bedrijfsgebouw op het achterterrein. De zeven haardsteden kunnen niet allemaal in het huis gestaan hebben. Mogelijk telde men grote stookplaatsen dubbel. Mogelijk waren er, afgezien van de zeepketel, nog andere stookplaatsen op het achterterrein.⁵ Jan Sybertsz was waarschijnlijk niet de bouwheer van het huis van omstreeks 1500. In 1580 woonde op dit adres namelijk nog zijn weduwe, die pas in 1595 in de Grote Kerk werd begraven. Zij werd opgevolgd door de zeepzieder Cornelis Pietersz van den Bos, die het pand in 1605 voor f 4700 verkocht aan de bierbrouwer Anthonis Blonck. Blonck zette de zeepziederij om in een bierbrouwerij, want bij de volgende verkoop van het huis, in 1610, luidde de omschrijving: 'Een geheel huys, brouwerij metten erven ende allen den aencleven van dien, staende ende gelegen in de Wijnstrate deser stede, genaempt 't Zeepaert, streckende voor van 's Heeren strate aff tot achter aen de nieuw gediepte haven toe, met alle 't gene daerinne aert- ende nagelvest is (...)'.⁶ De 'nieuwe gediepte haven' is de Wolwevershaven uit 1609-'10. Vóór 1610 kwam het huis met zijn erf aan de achterzijde uit op de stadsmuur. Dat houdt in dat de zeepziederij en later de brouwerij voor hun aan- en afvoer geheel waren aangewezen op de Wijnstraat. De overbouwde gang op het buurerf aan de rechterzijde moet in deze periode een onmisbare schakel zijn

Detail vensterboog begane grond.

geweest in het productieproces. De sloop van de stadsmuur en de aanleg van de nieuwe haven, maakte de weg vrij voor een zelfstandige ontwikkeling op het achterterrein. De nieuwe eigenaar van Wijnstraat 113, de koopman Johan de Carpentier, heeft zich wat dat betreft niet onbetuigd gelaten. Naar eigen zeggen besteedde hij tussen 1610 en 1625 f 19.000 aan de uitbreiding en verfraaiing van zijn huis. Mogelijk is hij verantwoordelijk voor de bouw van de traptoren en een eerste achterhuis met keuken. Een groot deel van het bedrag zal echter zijn gestoken in de bouw van pakhuizen aan de nieuwe haven. De Carpentier is zonder twijfel de meest bloemrijke bewoner die het huis tot nu toe gekend heeft. Afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, vestigde hij zich na een verblijf in Aken en Middelburg in Dordrecht, alwaar hij een octrooi verkreeg op het vervaardigen van zilver draadwerk. Na vijf jaren van grote winsten bleek dat De Carpentier het met de beroepsethiek niet zo nauw nam: zijn zilverdraad bleek soms te bestaan uit koperdraad met een dun laagje zilver. Het octrooi werd vernietigd en De Carpentier nam, achtervolgd door schuldeisers, de wijk naar de vrijstad Culemborg. Later vestigde hij zich in Brazilië waar vier van zijn zonen tot hoge posities opklommen. Zijn huis werd in 1625 door de curator over zijn failliete boedel verkocht aan ds. Johannes Boccardus.⁷ De omschrijving luidde: 'domum cum suis, staende ende gelegen in de Wijnstraet mitsgaders de packhuysen ende anders daeraen behorende, streckende voor van 's Heeren strate aff tot achter aen de Nieuwhaven toe'.⁸ In de volgende honderd jaar werd niets aan het pand veranderd. Het was achtereenvolgens eigendom van twee kooplieden, een geneesheer en een legerkapitein en werd bij tijd en wijle verhuurd.⁹ In 1738 kwam het huis in handen van mr. Hermanus Franciscus Ketelanus (Ketel), lid van het stadsbestuur en een verwoed verzamelaar van oudheden en geschriften. Hij is waarschijnlijk degene die het grote achterhuis liet bouwen. Rechtsachter kwam een 'zaal' met geschilderde behangsels door Aart Schouman, die ook werk leverde voor Wijnstraat 123/125.¹⁰ Linksachter was een tweede, ongeveer even grote ruimte, die mogelijk bedoeld was voor de huisvesting van de collectie. Door het latere gebruik van het huis is van deze deftige interieurs weinig bewaard gebleven. In de bedrijfsgebouwen op het achterterrein zal Ketelanus weinig interesse hebben gehad. Mogelijk werden deze in het midden van de 18de eeuw van het huis losgemaakt. Het is twijfelachtig of Ketelanus de groots opgezette verbouwing van zijn huis ook voltooide. Bij zijn overlijden in 1761 bleek dat hij zich diep in de

Toestand van het achterhuis omstr. 1900: begane grond. Verbouwing van het linkerdeel tot bakkerij. Aan de rechterzijde de oude keuken en de 'zaal'.

Overzicht achterzijde. Achtergevel van omstreeks 1500. Aangebouwde traptoren uit het eerste kwart van de 17de eeuw? De traptoren was oorspronkelijk hoger en kan bekroond zijn geweest door een uitzichtkamertje.

Toestand omstreeks 1900. Aan de stoep en de stoephekken is te zien dat de hoge, smalle ingang in het buurpand aan de rechterzijde bij dit huis hoorde. Achter deze tweede ingang was een gang die doorliep naar de keuken in het achterhuis. In 1903 werd dit buurpand door nieuwbouw vervangen. De gang kwam daarbij te vervallen.

schulden had gestoken. Het huis werd in 1762 verkocht aan mr Adriaan Bout, oud-raad en in 1767 burgemeester. In de tijd dat hij het huis bewoonde werden mogelijk de voor- en achterkamer van het oude huis opnieuw gedecoreerd in Lodewijk XV-stijl. Resten van deze zeer rijke interieurs werden in 1996 achter voorzetwanden en verlaagde plafonds teruggevonden.¹¹ Het huis bleef in gebruik als woonhuis tot omstreeks 1900.¹² Daarna raakte het wonen 'op stand' in de rumoerige binnenstad steeds minder in trek en volgde voor de meeste patriciërshuizen aan de Wijnstraat de onvermijdelijke teruggang. Het achterhuis van Wijnstraat 113 werd omstreeks 1900 verbouwd tot bakkerij. Daarna waren nog een meubelfabriek en een drukkerij in het pand gevestigd. Het kostbare interieur van de zaal met de behangsels van Schouman was reeds aan het eind van de 19de eeuw door de laatste particuliere bewoner uit het pand verwijderd en verkocht.

Ondanks alle wijzigingen in het inwendige van het huis, is de laat-gotische voorgevel steeds onwaarschijnlijk goed bewaard gebleven. Deze trok vroeg de aandacht van Vereniging Hendrick de Keyser. Rond 1930 vroeg men aan architect Van Bilderbeek, correspondent van de Vereniging in Dordrecht, te waarschuwen wanneer deze 'unieke gevel' te koop zou komen.¹³ Een eerste kans deed zich voor in 1935. De crisis, die ook de financiën van de Vereniging

niet onberoerd liet, gooide echter roet in het eten.¹⁴ Een tweede poging in 1938 strandde op de vraagprijs, terwijl het bestuur van alle zijden werd afgeraden tot aankoop van deze 'vervallen grootheid' over te gaan. Uiteindelijk kon het huis in 1996 worden verworven. Een restauratie wordt voorbereid onder leiding van architect Adriaan van der Zwan.

Beschrijving en reconstructie

Het huis bestaat uit een voorgedeelte van 6 meter breed en 16 meter lang, dat dateert van omstreeks 1500 en een achterhuis van ruim 11 meter breed en 12,5 meter lang, dat werd aangebouwd in de 18de eeuw. De delen zijn met elkaar verbonden door een tussenlid met een achthoekige traptoren. De traptoren is opgetrokken in gele ijsselsteen met versieringen in rood en lijkt later aangebouwd tegen de achtergevel van omstreeks 1500. Mogelijk werd hij toegevoegd aan het begin van de 17de eeuw, in de periode dat De Carpentier eigenaar was. De samenstelling van het metselwerk in het benedengedeelte van de toren maakt aannemelijk dat de toren deel uitmaakte van een eerste achterhuis. Resten daarvan kunnen bewaard zijn in de rechterhelft van het huidige achterhuis, dat ligt achter Wijnstraat 111.

Het benedengedeelte van de trap werd aan het eind van de 19de eeuw vervangen door een steektrap met ijzeren balusters. Tussen de eerste verdieping en de zolder is de oude, eikenhouten spiltrap bewaard gebleven. Deze heeft een zestienhoekige spil. De treden zijn aan de onderzijde afgewerkt met een kapelletje. Een vergelijkbare trap bevindt zich in het in 1565 gebouwde deel van het huis de 'Berckespoort' in Dordrecht.¹⁵ Ter hoogte van de tweede verdieping en de zolder zijn de oude toegangsdeurtjes bewaard met het oorspronkelijke hang- en sluitwerk. Aan het muurwerk in het bovengedeelte van de toren is te zien dat de trap doorliep voorbij de zolder. De toren, die in de huidige toestand plat is afgedekt, moet bekroond zijn geweest door een uitzichtkamertje. Dergelijke kamertjes kwamen omstreeks 1600 veel voor bij grote huizen en openbare gebouwen, maar zijn zelden bewaard gebleven.¹⁶ Indien de traptoren inderdaad werd aangebouwd aan het begin van de 17de eeuw, dan moet het voorhuis in de periode daarvoor een eigen trap hebben gehad. Pas tijdens de restauratie zal kunnen worden vastgesteld of in de balklagen nog iets van een ouder trapgat aanwezig is.

Aansluiting van het trappenhuis op het bewaarde deel van de traptoren. De spil is zestienhoekig.

Detail balklaag boven de eerste verdieping. Laat-gotische bladconsole van natuursteen met eikenhouten peerkraalsleutelstuk.

Overzicht tweede verdieping in de richting van de voorgevel. Zwaar houtskelet met onbewerkte sleutelstukken.

Overzicht kap in de richting van de achtergevel. Sporenkap met ondersteunende gebinten. De borstwering werd later verhoogd.

Tweede verdieping achterzijde. Over de laatste twee balkvakken is een woonvertrek afgescheiden. Het houtskelet is hier op de gebruikelijke wijze versierd met aangestoken peerkraalprofiel. Pengat van verdwenen korbeel.

In het voorgedeelte van het huis is de hoofdstructuur van omstreeks 1500 volledig bewaard gebleven. Het betreft een huis met twee verdiepingen en een gedeeltelijk houtskelet zoals Wijnhaven 16 in Delft en Turfkade 11 in Goes (p. 338, 207). Er zijn balklagen van moer- en kinderbinten met een indeling in zes vakken. De begane grond is sinds de 17de of 18de eeuw verdeeld in een gang met voor- en achterkamer. De lengte van het huis maakt het mogelijk dat er oorspronkelijk een indeling was in drie vertrekken. In het achtergedeelte waren de balken rood. In de velden tussen de moerbalken zijn resten aangetroffen van leemstuc. De oplegging van de moerbalken is niet in het zicht. Op de eerste verdieping is op één plaats een sleutelstuk bewaard met daaronder een zeer zware gebeeldhouwde console van natuursteen. Dergelijke rijk versierde exemplaren kwamen meer voor. Er zijn voorbeelden bekend uit de periode 1450-1550.¹⁷ Dit exemplaar bevindt zich precies in het midden van het huis. Het is nog niet bekend of onder alle balken dergelijke consoles aanwezig waren.

Op de tweede verdieping zijn de moerbalken onderdeel van een volledig

Nok van de kap. De sporen zijn per paar gekoppeld en doorgenummerd. Op de plaats van de gebinten staan verzwaarde sporenspanten met dubbele haanhouten. Over de bovenste haanhouten liggen extra gordingen, die zijn afgeschoord naar de spantpoten. Ofschoon de bovenste gebinten op het eerste gezicht later lijken toegevoegd, zijn daarvoor geen concrete aanwijzingen te vinden.

houtskelet. Een scheidingwand geeft een verdeling in een voorruimte van vier balkvakken en een achterkamer van twee vakken. De achterkamer, die grenst aan de traptoren, was altijd een woonvertrek: de balklaag is hier mosgroen geschilderd; tussen de kinderbinten bevinden zich kopschotjes en een bewaard sleutelstuk heeft eenzelfde versiering als het sleutelstuk op de eerste verdieping.¹⁸ In de bouwmuren bevinden zich ter plaatse van vak 5 en 6 aan de rechterzijde de sporen van twee hooggeplaatste vensters. Aan de tegenoverliggende zijde zijn spaarnissen die doorlopen tot op de vloer. De voorruimte behoorde blijkens de uitvoering altijd tot de bergruimte van het huis. De sleutelstukken zijn hier uitgevoerd zonder aangestoken profilering, de kopschotjes ontbreken en de balklaag is ongeschilderd. Alle onderdelen van het houtskelet zijn voorzien van telmerken.¹⁹ In de voorgevel bevindt zich het oorspronkelijke hijsluik, geflankeerd door natuurstenen kruiskozijsen. De kap is geheel van eikenhout en bezit nog alle onderdelen van zijn oude constructie. De enige wijziging betreft het verplaatsen van de blokkeels aan de spantpoten, wat samenhangt met een verhoging of gedeeltelijke vervanging van de borstwering. De kap is in hoofdvorm een onbeschoten sporenkap met ondersteunende gebinten, zonder nokgording. Er zijn twee gebinten op elkaar, de onderste met kromme stijlen, de bovenste met rechte stijlen. Een bijzonderheid schuilt daarin, dat de bovenste stijlen zijn geplaatst in het vlak van de sporen, met de gording aan de binnenzijde. De stijlen zijn verbonden door dubbele haanhouten en zijn in de punt gekoppeld met een toognagel. In wezen betreft het hier reeds een 'A-spant' of versterkt sporensant. De tussenliggende sporen zijn per paar gekoppeld door haanhouten en bezitten een doorlopende nummering. Alle onderdelen van de gebinten zijn op dezelfde wijze genummerd als het houtskelet van de tweede verdieping. Een tweede bijzonderheid van de kap is dat de onderste strijkgebinten zijn uitgevoerd met rechte stijlen in plaats van krommers: de toepassing van krommers was hier (in de hoeken van het pand) uit oogpunt van ruimtebesparing overbodig.

Het achterhuis dateert in zijn huidige vorm waarschijnlijk van omstreeks 1740. Het gebouw is door een middengang verdeeld in twee min of meer gelijke helften. De opmeting van omstreeks 1930 geeft nog een beeld van de woonhuisindeling uit de 18de en 19de eeuw: aan de rechterzijde lagen de

Plafond in de 'zaal', laatste kwart 19de eeuw, aangebracht nadat de schilderijen van Aart Schouman waren verwijderd.

Detail stucwerk gang, eerste helft 18de eeuw.

Gezicht vanuit het achterhuis in de richting van de voorgevel.

keuken en de zaal, waar zich de behangsels van Aart Schouman bevonden. Grenzend aan de keuken was een binnenplaats, die via het buurpand Wijnstraat 111, rechtstreeks met de straat in verbinding stond. Aan de andere zijde van de gang lagen een tussenkamer en een tweede 'zaal', die mogelijk ooit dienst deed als museum. In de huidige toestand zijn alleen in de gang resten bewaard van deuren en stucwerk in Lodewijk XIV-stijl. De kamerinterieurs werden reeds bij een verbouwing in het vierde kwart van de 19de eeuw gemoderniseerd, maar hebben in de periode daarna veel te lijden gehad van het gebruik als bedrijfsruimte. Het achterhuis is in de huidige toestand plat afgedekt. De oude kappen zullen bij de verbouwing in de 19de eeuw zijn verwijderd.

1 Medeling mevr. C.H.M. Roest, Dordrecht.

2 28-29 x 13-14 x 6,5-7 (10=80), (BG-links, halverwege, en 1ste verd. rechts-voor).

3 Geel-rood gemengd 18 x 8,5 x 4 (10=59), (2de verd., borstwering zolder en achtergevel).

4 J. van de Maas, in *Dordrechtse Courant* 15-1-1927.

5 In het huis waren niet meer dan drie of vier stookplaatsen (bg achter, 1ste verd. voor en achter, misschien 2de verd. achter). Voor het (te) grote aantal stookplaatsen dat meestal in haardstederegisters wordt opgegeven is nooit een afdoende verklaring gevonden.

6 J. van de Maas (noot 4).

7 Zie voor Bocardus of Bocardus: *Dordt in de kaart gekeken*, Zwolle 1995, p. 41.

8 J. van de Maas (noot 4).

9 1630 aan de koopman Dierck Pijl, 1649 door zijn erfgenamen aan de koopman Hans Boor ('een geheel huys ende erven genaempt het Zeepaert mitsgaders de achterhuysinge, kelders, zolders, packhuysen ende verderen gevolgen ende toebehoorten'), 1676 door zijn ergenamen voor f 6000 aan Packé van Gevenhuysen, 1679 voor f 8500 aan dr Aernout Duercant, schepen en oud-raad, 1726 door zijn erfgenamen aan Hendrik de Vilatte, legerkapitein (J. van de Maas, noot 4).

10 De wanden toonden voorstellingen ontleend aan het herdersdicht 'Il pastor fido' van Guarini. Het plafond had een ovaal middenstuk (Schouman) met een doorkijk naar de lucht, afgezet met een balustrade waarlangs enige figuren en vogels (voor afb. zie GA Dordrecht, D.I. nrs. 1630 en 1631).

11 De schouw van de voorkamer heeft een gebeeldhouwde mantel van albast. Aan de binnenzijde is een betegeling met portretten van koning Willem I en Wilhelmina van Pruisen, die in de 19de eeuw moet zijn aangebracht (med. B. Woelderink, Dienst van het Koninklijk Huis).

12 Circa 1825-1860 mr M. van den Brandeler, lid van de gemeenteraad en curator van het gymnasium, circa 1860-'75 C.P. de Kat en H.P. de Kat van Hardinxveld.

13 Archief Ver. Hendrick de Keyser, pandendossiers.

14 De aanneming van een wet die gedwongen huurverlagingen tot 80 % mogelijk maakte, deed het bestuur op het laatste moment besluiten niet tot aankoop over te gaan.

15 A.H.M. Glaudemans, J.A. van der Hoeve, *Berckepoort Dordrecht. Rapportage van de bouwhistorische opname van het pand 'de Berckepoort', Nieuwstraat 12-24 te Dordrecht*, Amersfoort/ Den Bosch 1993, p. 58.

16 D.J. de Vries, *Bouwen in de late middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht*, Utrecht 1994, p. 327; P. Rosenberg in: *Schutters in Holland (...)*, (M. Carasso-Kok en J. Levy-van Halm red.), Zwolle 1988, p. 64, 335, 340, 344 en 356.

17 Vergelijkbare consoles bevinden zich in Dordrecht in de Statenzaal (ca. 1515) en in Voorstraat 102 (ca. 1500, p. 50).

18 150 lang, 30 breed, 11 dik, met gemenageerde zijkanten en neuslijstje.

19 Getrokken merken, links gebroken (<<<), rechts strepen (\\).